

DUGONICS MINT NYELVÉSZ.

Tudjuk, hogy irodalomtörténetünk a XVIII-ik századot a hanyatlás korának nevezi s fájdalom, teljes jogosultsággal. A század első éveiben négy-öt magyar könyv jelenik meg, mely évtizedek mulva is ismét csak négy-öt könyvvel szaporodik. Lehet-e ily viszonyok közt még csak álmodni is arról, hogy a tudomány majd virágzásnak indul, az iskolák magyarosodni fognak s művelődésünk nemzeti jelleget ölt? A nemzetnek eszébe sem jut, hogy irodalomra, nyelvre gondoljon. Egyetlen egy ember tűnik fel a vigasztalan lát-határon, a ki tesz a nyelvért valamit: Faludi. A század derekán élve s írva, ügyesen használja a régi jó szavakat, az új kifejezéseket, a népies beszéd szépségeit, de szólási vagy stilbeli újításai mérsékeltek. Külföldön, Rómában, az olasz és francia népdalok hatása alatt írja pásztorkölteményeit s prózáját. Kivülről senki sincs, a ki önálló, erőteljes beszédet hallatna. Az emberek a theológiával és a köznapi bölcsekedéssel vesződnek s egyáltalában „nem foglalkoznak oly tárggyal, mely alkalmat adna nekik a kissé merészebb szólásra, vagy kísérletre tenné nyelvbéli gazdagságokat, képessé-göket.“¹⁾

A század vége felé azonban áramlani kezd hozzánk a külföld civilisatiója s a fensőbb oktatás új tudományokkal gyarapodik. Ekkor kezdik csak igazán érezni a nyelv szegénységét. Megszűnik az elszigeteltség, a nyelv és szellem közti kölcsönhatás nem foly zavartalanul: új dolgok, új ismeretek jelentkeznek, melyeknek megérteté-sére nincsenek szavaink!

Vegyünk csak fontolóra, mily szegény szókészlettel fogtak a tudományok magyar megírásához még a harmincas években is, pedig akkor már Kresznerics két kötetes nagy szótára ki volt adva s abból meg lehetett tudni, hogy a magyar népnél a különféle ütlegek —

¹⁾ Imre S. Nyelvtörténelmi tanulmányok, 44. l.

Dugonics összeállítása szerint — 423 körmönfont kifejezése van. De mit használt ez, midőn a századokig magánéletünkbe szorított nyelv nemzeti rosz tulajdonságaink egyikét ily pazar szótömeggel tudta megjelölni s a tudományok nagy részére, melyeket befogadott, semmi szava sem volt.

Vagy emlékezzünk ama korra, midőn még „Mesterszókönyvek”-et írnak s az aequatort „a földet két egyenlő részre osztó abroncs”-nak nevezik, a combinatiót „most egy, majd más szín alatt való előfordulásnak” mondják — és hallgassuk meg szegény Apácai Cseri Jánost, mily rettenetes kínládásokat visz végbe, midőn Encyclopédiájában az ismeretek első elemeit akarja magyarul megértetni s a tudomány legelemibb fogalmaira keresi a magyar szavakat:

„A valami alá vettett dolog természeti szerint előljár, melyhez a hozzáadott dolog úgy járul, mint valaminek állattya kívüli hozzátartozó dolog. Ennek mivolta oly magán színét való, hogy ámbár nagy különbség legyen is a magába bevevő és az előtte való dolog közt, sőt a magában és a magához vévő közt is s a tevői és az állatúi előben tétett dolog közt — mindazáltal ennek nem hogy igaz nemei, de még csak módjainak igaz különbségi sincsenek.” stb. stb.

A zárjelek közé tett latin szavak megmagyarázzák a magyar technikus terminusokat: a „valami alá vettett dolog” = subjectum, s az „előben tétett dolog” = objectum. De ki ne óhajtaná teljes szívéből, hogy a nyelv ilyen szegényes, szomorú helyzetében kiváló, rendkívüli emberek támadjanak, a kik az Apácai magasra törő lelkéhez hasonlóan, járatlan utak sziklaköveit tördeljék s birkozának a kegyetlen nehézséggel, míg az általok megindított küzdelemnek késő utódaik majd kivívhatják a diadalt?

De másfél századnak kell elvonulni felettünk, míg Bertalanfi Pál jezsuita, földleírási munkát készítve, kénytelen kísérleteket tesz új szavak gyártásával s utána Molnár János physikai kézikönyvében. Az új tanulmányok, az új ismeretek gondolkodóba ejtik a velők foglalkozókat s ahogy ezen a téren belátják az újítás szükségét, ép úgy iparkodnak a nyelvet a társalkodás terén is gazdagítani és szebbíteni. Dugonics a matematikát tanítja a budai egyetemen s II. József germánizáló rendeletére a „Tudákosság két könyveivel” felel. Meg akarja mutatni, hogy a magyar nyelv alkalmas az elvont tudományok előadására is. Műszavai népies szavak, kissé módosítva (mekkoraság = quantitas; húzamos mekkoraság = quant. continua) — de érthető akar lenni s szívéből óhajtja, hogy „vajha a magyar mindeneket magyarul olvashatna, mert az anyai nyelven békőszöndött igazságok hamar gyökeret verhetnek a termékeny magyar szívében.” Ezért rokonszenvezett ő Barcafalvival is, ki „Szigvárt”-jában ugyancsak hivatalos szógyártónak mutatta be magát s elég gúnyt és szidalmat kapott merészségéért, — de Kazinczy azt írja róla

emlékirataiban, hogy „azért mégis ada néhány gyöngyszemet s mit adtak a lármázók?” Dugonics pedig teljes elismeréssel adózik neki. „Barcafalvi Szabó Dávidnak költött szavait — írja Etelkájában (II. 145. lap) — igen kétfelé oszlott itélettel vette az olvasott Magyarország. A mi engem illet, valahányszor azon említett szavakat oly barátimmal olvastam, kik csendes és messzelátó tehetséggel bírnak, mindannyiszor Szabó úrnak szorgalmatosságát az egek tornácaig emeltük. Sőt annak szerencsés gondolatjait most is arra kérjük, hogy a högyös nyelvtől (mely sokakban hötykeség) semmitse tartson. Tovább folytassa a munkát és a magyar tárnázat illetén gyöngyeivel ezután is gyarapítani akarja. Markunkban még magyar nyelvünk. Mindeddig reá se foghatták azt, hogy meghalálozott, no h a talán baldoklik. De feléled azoknak szíveikben, kiknek ereiket a magyar vérnek elevensége buzdítja. Bár a „Magyar Dieteticának“¹⁾ szorgalmatos írója annyi dolgot adott volna magának, a mennyit Szabó Dávid az elegendő szavaknak kigondolásokban; avagy Rácz Samu úr az orvosi tudományban; a mennyit én is (hogy magamról is szóljak valamit) a Magy. Tudakosságban dolgoztam: nem tette volna azt írásai közé, hogy a magyar nyelv a házi és mezei munkánál tovább nem mehetett eddig. Ha ezeket Zrínyi Miklósnak idejében írta volna (ki Adriai Syrénájának előbeszédjében a magyar nyelvnek szegénységéről nagyon panaszolkodik) talán ugyan megengedhetnének merészségének, — de most azt költeni magyar nyelvünkről, hogy mindeddig a házi és mezei munkánál tovább nem mehetett: olyan nagy hazugság, mint a bécsi torony. Szól már a magyar minden tudományhoz magyarul, de tudni is kell azt. Tudják bezzeg azok, kik fejeket törték. Ki házán és mézején kívül nem járt, nem csoda, ha a cipőt is — kenyér-úrfinak nevezi.“

Nem kicsinyelhetjük tehát Dugonics jóakarátát. Az ő nyelvészeti kísérletei, újításai, képzései, átalakításai nem voltak szerencsések és sikeresek, de folytonos okoskodása, akarása, a műveiben szétszórt jegyzetek, értelmezések és fejtegetések jók voltak arra, hogy felkeltsek mások figyelmét, a rosztat, a kétest itélet elé állítsák s az elfogadhatót terjeszszék.

Nem tartjuk érdektelennek nyelvészeti tünődéseiből s szavainak fejtegetéseiből néhányat bemutatni, mint a melyek Dugonicsunk gondolkozásmódjára s az akkori nyelvtudomány állapotára is érdekes világot vetnek.

Nő. Származtatja belőle a nőtelen és nőstény szavakat. Valamint e szóból: vő, vejét formáltak a régi magyarok, úgy ebből a szóból is: nő, lett neje. Idézi Bogáti Fazekas Miklós verses könyvét 1587-ből s Chierény Mihály könyvét 1592-ből, mint a melyekben a „neje“ szó már előfordul e helyett: „felesége.“

1) Alkalmasint Mátyus István „ó és új Diactetikáját“ érti. 1787—93.

Gömb. Ha fölhaláltatik a magyaroknál ez a szó: határos, bizonyosan föl kellett találtatnia ennek a szónak is: határ, mivel ama másikat ebből igazították el a magyarok. Nem különben mivel fenforog a magyaroknál eme szó is: gömböjű, meg kell lenni valahol a szó gyökének is, úgy mint vagy gömböj, vagy pedig még a gömböj-nek is gyöke, a gömb szó. Én ezt a régtől fogva elveszett gömb szavat már ennek előtte új életre hoztam azon könyvemben, melyet a Tudákosságról írtam. Ottan ezáltal a gömb szó által azt értem, a mit a deákok a görögöktől kölcsönzött Sphaera-néven értenek, melyet némelyek golobisnak mondanak. De ennél sokkal magyarabb ám az én gömb szavam! A gömbös, vagy gömböc se vehette másuonan eredetét, hanem a gömb szótól.

Szűnnaplás. Oly nap, melyen a dolgok megszűnnek. Ebből a szűnnap-ból eredhetett azután ama szűn-nep, végtére: ünnep.

Scytha. Mindegyik a magyar vitézek közül úgy vélekedett maga felől, hogy száznak megfelelné. Ez volt az oka annak, hogy nemcsak ama régi időkben, hanem magyar királyaink alatt is kevés csoportokkal szembe mernének szállani a számos ellenséggel is; mert a csatának elején rövideden azt kiáltották egymásnak: „Száz ki-ki!“ Ezeket a magyar szavakat nem értvén a persák, vagy, ha értették is, csufot akarván üzni a magyarokkal: őket Szakik-nak nevezték, azután nemsokára Szakitak-nak is mondták; végtére megkurtítván e szavat, Skitak-nak, a deák írók pedig Scythaknak.

Kinyér, kenyér. A mi régi eleink magzatjokat a katonaságra akarván szoktatni (még kis korokban) kecskékre ültették és nyilakat adtak kezeikbe. Ezt pedig nem más okra nézve cselekedték, hanem hogy azokkal elsőben egereket, azután madarakat, végtére nyulakat vadászszanak és így magokat gyakorolván lassan-lassan az ellenség nyilazásához szokjanak. Sokan a kinyér szót ebből hozzák ki, hogy akkor adtak enniök, midőn atyjoknak e kérdése után: ki nyér? előállott a fiú és nyereségét mutatta.

Polgár. A bolgárok Árpád idejében szegedi lakosok voltak, kiknek a fejedelem megengedte, hogy a városi jussal éljenek, már pedig a polgár szó nem mást tézsen, hanem városi jusba betéteget személyt. Kik a polgárt eme német szóból: Burger, akarják kifagragni: cudar faragók, olyak t. i. kik a cserebogárból ezt faraghatják ki: seregély.

Kocsi. Valóságos szittyai szó. A magyaroktól vette a német Kutsche, a francia Cocher, az olasz Coccis, a spanyol Cocha, az anglus Coach, a belga Goecse, a góthus Kusk s a tót Kocs.

Csata. Csá, a régiéknél annyit tett, hogy sereg. És innét gondolom eredni ezeket a szavakat is: csatázni, csata, csárda, csákány.

Tót. Mivel ez a nemzet szünetlen szájában tartja és forgatja eme két kurta szavakat „to-to“, eme to-to szavakat felfogván a

magyarok, azokat a szlávokat legislegelőben to-tok-nak csufolták. Azután egybekapcsolván e két kurta szavakat, őket Tótoknak mondták.

Állm éllk ödni = állva mélyen gondolkodni.

Nádor. Nálunk a Palatinust Nádúrnak és Nádornak is mondták eleink. Ismét ellenkeznek velünk a tótok és ezen nevezetet nálók származottnak lenni állítják, ezen szavakból Na-dwor, melyek annyit tesznek, mint udvarnál, kapunál és így a Palatinust szinte a király kapusának mondják. Hátha ötet eleink Nagy-úrnak nevezték? s ebből — Nádort faragtanak?

Cink. A régi magyaroknál annyit tett, mint a mostaniaknál a kocka; ugyanazért azokat a korhelyeket, kik együvé szottak és szüntelen kockáztak, cinkosoknak nevezték.

Álladalo m. Status. Status miniszter = álladalmi tanácsnok. Ez egészen kiadja ama deák szónak értelmét. Nincs e világon semmi, a mit magyarul ki ne lehessen mondani, csak észszel és tudomány-nyal forgolódjon az ember! Használja „állapot“ helyett is.

Éjszak. (Mivel ekkor szakad meg az éj) s így Délszak, mivel ekkor szakad meg mind a nap, mind a dél. Ha valaha „Csillagodományomat“ (Astronomia) magyarul kiadom: nagy hasznokat fogom venni ezen két szavaknak, mert csak ezeknek kimondásokra is: circulus meridianus és azután linea meridiana legalkalmasabbak ezek a magyar szavak: délszaki kerek, délszaki hossz.

Év. Régi szittyai szó, szinte kiveszett. Eleinknél annyit tett, mint a mostani esztendő. Mások azt gondolják, hogy az év szó akár mennyi időt határozhat meg, akár három, négy, vagy száz esztendő legyen is. Én pedig az évnek terjedtségét csak egy esztendőre azért határozom, mivel a Tisza mellékieknél is fentartatik.

Lelkész. Papi személy, ki a lelkekre s azoknak üdvösség-jökre gondot visel, ad formam juhász a juhokra, birkász a birkákra, kertész a kertekre. Használja az „írász“ szót is leíró, vagy írnok helyett.

Megy. Régi szó. Vannak olyanok, kik ezen megy szónak elevjét (primitivum) ezt gondolják lenni: „megye“. Ezt nekik megcuedni nem lehet, mert másként ennek birtokosa így esne: „megyeje“, nem pedig: megye, vagy megyje.

Aty, any, hasonlóképen, mivel a birtokosokban nem mondjuk atyája, anyája, hanem atya, anyja. És így zúz, zúzta s nem zazzája.

Parancsolat helyett használja a rövidebb parancs-ot, melyet kiveszett, de jó szónak tart.

Váz. Ijesztő; fel szokta röpíteni a nyugovó seregélyeket. Cso-dalom a felföldieket, hogy váznak nevezik. Ezen szavat: váz, inkább a boncolmányba (Anatomia) lehetne bevenni. Azt az építményt, mely az embernek pusztá csontjaiból összeszerkeztetett, vagy váznak lehetne mondani, vagy pedig csontváznak.

S z e r e p. Régi magyar szó, melyet Dugonics már kiveszettnek ismer, s újra használ.

M e n y. Első eredetére tekintve annyit tett, mint földél. Erre az okra nézve menyegzős ágyaknak mondjuk mostanában is azokat a födeles ágyakat, melyekben a fiatal házasok elhálnak; menyaszszonynak azt, kit a menyegzős ágyba bevivendenek; menyecskének azt, ki a menyegzős ágyból felkél. Az eget is menynek mondjuk, menyegzetnek is, mert ezt a régiek világ földelének lenni gondolták.

R e á - t e r m e t t s é g, reátermés = genie.

L o b. Régi szó. Törzsöke ezeknek a sarjzatoknak: lobbanok, lobbantom, lobbanás, lobog, lobogó, lobogás

O s z. Annyit tészén, mint az örökségben nyert jószág, innét az osztály is. („Ez a párta pedig az én legkedvesebb oszom.“ Jolánka. I. 330.)

I g. („Megösterem ezen igedet) = jus, s valamint e deák szóból ezek származnak = justus, justitia, justificatus, úgy e magyar szóból is „ig“ ezek: igaz, igazság, igazult.

E n y - h e j. (enyhely) Ettől az „eny“ szótól származnak: enyhülők, enyhülés; hátha ez a szó is: enyíszek? mert annyit tészén: enyhejemben elmulok. Innét jön ez is enyeleg, azaz: enyhelyében kutyakodik“.

F í r f i (férfi) hímet tesz. Ajánlja: Triumviratus helyett hármak firsísága; a „hét személyekből álló tábla“ helyett hetedfirsísága vagy ennél kurtábban = hetevény.

L a b a n c, Dugonics szerént annyit tesz, mint lábas katona s erre a mintára készíti ő a — „lovanc“-ot.

R ö s t n ö k. (Jolánka I. 551.) „Faulthier“ értelemben, de lehet alatta érteni akárminő lustán járó állatot is, aminő például a csiga, vagy a giliszta. Nok, nők képzővel találjuk még nála: udvarnok, tálnok vagy asztalnok, lovasznok, ajtónok-mester, pohárnok-mester, komornok, test-örnök, korona-örnök, tanácsnok.

Szavai és sajtáságos kifejezései közül megemlíjtük még a következőket: számtartás = proportió, arány; kerekdék = párkányzat; szorgondos = sürgős; fiók = fiú; szállingáló = ingadozó, változékony; államány = feltétel, kitörés; csillap = csitítás; folyadék = következtetés; szinteni = szítani; egybelekeztek (mint főnév) = egymástszeretők, de mint ige is („Egybe van ő velem éppenség lelkeze“ Uliessenben); vérnek ejtékje = verejték, veríték; öszszel = hasonlít; moztón = mozdulat; moztónozni = indítani, mozgásba hozni; imátlan = foganat nélküli; hunalék = uszály; intézet = szándék; vizsálni = egymáshoz beszélni, szót váltani; növetén = növény; látalék = látvány; megkorpálja = megdorgálja, korholja; lass = lassu (néha rím kedvéért, de használja szabadon is); távulag = távol stb. Sérv, köb (köbnyi sok kő), temetlen, válaszlan, viszónlás, türköl, simogál, sín, — fúr-f.rag = vasakkal ugrik, forgolódik; megör-

dögtördelem őket; lódulj torongyoddal; kedves kegyelete szép szemöldökének (Ulisses); ütte, kötötte = ütötte, kötötte; menő = minő; lén = lön stb.

Síkra száll az ő, ü betűk érdekében s azt mondja, hogy ha mi a magyar nyelv e különös díszét meg nem becsüljük, meglássuk, hogy azokat majd felveszik tőzszomszédjaink, akik már a régies „Kenig“ helyett Kőniget s az „Ibel“ helyett Übelt írnak.

A közép „e“ helyett Dugonicsunk következetesen használja a szögedi nyelvjárás lágy „ö“ betűjét, de épen nem mondhatni, hogy szertelenül él vele. Az alsó-tiszai nyelvjárást olyannak véli, mint a melyet módosítva, csiszolva irodalmi nyelvévé lehetne emelni s az öreg úr halála után 50 év múlva csakugyan vitatkoznak is az e és ö betűk felett, — de az irodalmi nyelv megtartja a közép „e“-t mérsékelten azonban használja már a lágy „ö“-t is tűrhetetlenebb szavainkban (felesleges = fölösleges).

Ellensége az l toldalékbetűnek. Kules, koldus, oltás, volt, holdvilág, töltötte; „Jolánkában:“ Kúcs, kóduš, ótás, vót, hódvilág, tóttötte.

Az acs, ecs, ics, ocs, ucs, öcs, űcs-ről megjegyzi, hogy „ez a szótoldalékok (igy!) meg szokták kisebbiteni az előtte levő szavakat. Például: kő, kövecs, azaz kis kő; kapó, kapocs, azaz kis kapó; dugó, dugasz, azaz kis dugó; kulló, kullacs, azaz kis kullogó; mak, makacs, azaz kis mak. Minek utána a magyarokkal összevegyítlenek a tótok, a megkisebbült magyar szavakhoz még ama magok nyelvökhöz illő ka toldalékot is ragaszták. És így e helyett kövecst azt mondják: kövecské. Szűzen maradt tőlük a „makacs“ szó Erdélyországban, mert nem férhettek hozzája a tótok, másként ezt is megmaeskázták volna!“

Természetes, hogy ez okoskodások legnagyobb részén most már csak mosolyognunk lehet — de ne feledjük, hogy Dugonics nem is akarta feltölteni magát nyelvészeti tekintélynek, csak egyszerűen elmondta, közölte nézeteit, s ha okoskodásainak volt valami utógondolata, ez legfőlebb az volt, hogy: „Szóljatok hozzá bölcsesben! Én a jó és az igaz előtt szívesen meghódolok.“ Valamint Barcafalvit, így őt is gúnyolták újításaiért túlhajtott értelmezése miatt, de ő türelmessel fogadta a gúnyt s tovább kutatott, keresgélt, teremtett és dolgozott a maga törekvő s jóakarató módja szerint. Semmi sem kerülte ki figyelmét; mindent elkövetett, hogy tökéletesítse magát: tudományozomja levitte még a börtönökbe is, így látogatta meg 1788-ban a szabácsi törököket a szegedi várban csak azért, hogy szavaikat el-lesse s csodálkozva hallotta tőlök az „árpa, balta, bícsak, buzogány, dolmány, csákány, cseresnye, köpönyeg, kocsi, kantár stb.“ szavakat. A mily szívesen elismerte s méltányolta más műveltebb nyelvek irodalmi termékeit: ép úgy szerette volna látni elhanyagolt nemzeti nyelvünk virágzását s II. József germánizáló

rendelétével szemben megkísérlette — tisztán magyarul írni mindent. Nagy szó s elég merészség volt ez akkor, s ebből származtak a jó öreg úr botlásai is. Egyszerre akart mindent! Feladatul tűzte maga elé, hogy tolla szakadatlanul cáfolja azokat, kik megtagadták a magyar nyelv életrevalóságát és használhatóságát. S enémű törekvése — ha túlhajtott is — mégis előnyösen különbözteti meg őt kortársaitól s a kritika, ha igazságos akar lenni és számba veszi az akkori viszonyokat, Dugonicsnak ezt érdemül és nem vétékül rójja fel, mert el kell ismernünk, hogy a latinizmus s nyelvünk akkori fejletlensége mellett nagy és végtelenül terhes feladat volt az övé. Dugonics öntudatosan, szigorún s lelkiismeretesen akart mindenben eljárni de hazafias buzgalmai tévedésekbe vitték. Így például az „universitás“ szót — melyre még akkor nem volt meg mostani magyar szavunk — később volt „mindenségre“ fordítani, mintsem a latin szót használja. Célja volt megmutatni, hogy megélhetünk a magyarban idegen nyelvek segítsége nélkül is; lelkesevést akart önteni azokba, kik tán végkép kétségbeestek a magyar nyelv szegénysége és siralmas állapota felett. Új szavainak gyarlóságát s a képzők körüli tapogatózódását és vakoskodásait ki vehetné rossz néven 1780. tájáról? — Regényeinek alakjait megpróbálta régies modorban beszéltetni — de sikerülhetett volna-e ez neki, midőn nyelvtörténeti emlékeink még nincsenek összegyűjtve s nem forognak közkézen? Honnan ismerte volna meg ő a régi nyelvet? Ez a törekvése is sok tévedésre vitte, bár meg volt arról győződve, hogy regényalakjaival csakugyan a régi, ősmagyar nyelvet beszélteti, míg azokkal szemban maga magát, mint regényírót, elbeszélései alkalmával a „lábraszállott (jelenkori) írásnak módjához alkalmazta.“ Különben nyelvezete eredeti, népies, egyszerű s ilyen cifra körülírásokra, minő például ez: „nagyra böcsüllötte egyenes szívének nem-csavargós kiad tát“ — ritkán akadunk regényeiben, valamint az ilyen latinizmusokra is: „magát meggyőzöttnek vallani helytelen dolognak lenni állította.“ A mi pedig „szavait“ illeti, a gúny mellett kapott érték e lismerést is s Molnár a Magyar könyvesház¹⁾ lapjaira szíves örömmel jegyezte föl Dugonicsról, hogy „ezen tanító igen szerencsés a többi közt a régi és mostani rejtekezettebb magyar szók eredetinek elékeresésében s fejlesztésében.“

* * *

Az irodalom és társadalom kölcsönös egymásra hatását senki sem vonhatja kétségbe. Amaz elől jár. Esményibb légkörben mozogván, hamarabb átérti, átérzi a kor szükségeit s mintha megsejtené az uralomra törő eszméket, a teremtésre hivatott gondolatokat, ezek számára alakokat keresve és találva, zászlóvivő apostola

¹⁾ 1794. VI. 35 lap.

lesz a legnemesebb szellemi harcoknak, melyek nem egyszer nagy átalakulásokkal, anyagi, erkölcsi, politikai diadalokkal s így a nemzetek újjászületésével, megifjodásával végződnek. Viszont megtörténik, hogy jólétének és virágzásának teljében maga a kor vet tehetéseket, lángelméket a felszínre s ezek irodalmi működése aztán, mint tűkör veri vissza a társadalom arcát. Például Perikles, Augustus, Erzsébet, XIV. Lajos kora, — míg az előbbire a renaissance nagy mozgalmi, melyek közé — mint érdekes utójelenetet — bizvást odasorolhatjuk a mi francia, classikus s népies iskoláink törekvéseit is a XVIII-ik század végső tizedeiben.

Kétségtől az a fő, hogy az író legyen áthatva teljesen kora és nemzete szükségeinek eleven érzetétől. A mit a nagy tömeg óhajt, áhít: azok a néma vágyak s szóval nem mondható epedések nyerjenek hangot, kifejezést, alakot az írónál; azok a homályban vergődő eszmék, körvonalak nélküli gondolatok s érzések, melyek formátlan árnyak-ként lebbenek át az álom és ébrenlét között küzdő lelkeken: merüljenek fel, megannyi jelenés gyanánt, a költő szellemében s a genius világától beragyogva hirdessék hallható igékben a millióktól már régen sejtett, átértett, de kifejezésre még nem juthatott mysteriumokat és igazságokat.

Dugonicsunk is ama kevesek és szerencsések egyike, kik az irodalom feladatát teljesen megértették s koruk laza erkölcsi fölött eszmélkedve, egyszerre tisztában voltak a választandó eszközökre nézve is. Avagy, lépésről-lépésre követve őt irodalmi működésében, nem látható-e nyilván: mily állhatatos hévvel, mennyi szívós és nemes kitartással, mily őszinte jóakarattal s tiszta bizalommal küzd szüntelen ama társadalomért, melyet nagy viszontagságok, sok sanyaruság után újra életerősnek s virágzóknak szeretne látni? Mindent elkövet, a mi csak tőle kitelhetik, hogy hathasson rá, mert a hatások által előidéztet szellemi mozgalmaktól függ e társadalom új századot nyitó föléledése, munkássága, tovább haladása s jóléte. E, talán némileg elfogultságnak is tetszhető magasztalással, korántsem akarunk egyetlen levelkét is letépni vezérszerepet vívó kortársainak koszorús homlokáról; de hangsúlyoznunk kell, hogy közülök egynek kezében sem vált az irodalom oly hatalmas fegyverré, mint épen Dugonicsóban. Habár futólagosan, de emlékeztünk a francia és classikus iskolák szűkkörűségéről és tudjuk, hogy ezek, hatásaikkal, csak a nemzet kiváltságosait, de nem magát a nemzet zömét alkotó középosztályt, vagy a népet illették. Pedig érezhető, világos és követelő szükség, hogy a népet kell öntudatra kelteni, a sokaságot, az összezt felbuzdítani; nem egyes tagokra s megosztva, de osztatlanul az egész nemzettest vállaira rakni a nemzetiség nagy és szent ügyét, hadd hordják azt azok az óriási vállak szilárdan és biztosan mint Atlas az eget. Az irodalmi hivatásának e dicső, magasztos felfogása különbözteti meg Dugonicsot korának más-más

irányban működő irodalmi vezérférfiától, s az egymás mellett haladó iskolák jóformán még össze sem olvadnak, már mint tényt említi fel egyik kortársa s életfrója: „Napról napra szaporodik azoknak számok, kik Dugonicssal a közjóra figyelvén állallatják, hogy a deákos tudományok mellett, bár még ezer esztendeig így folyjanak, nemzetünknek csak parányi része juthat a culturára, arra is erőltetve, miathogy a mi nem sajátja a nemzetnek, az nem is válhatik természetessé: a köznép pedig vagy dereka a nemzetnek, melytől ennek ereje és hathatossága függ, legkisebb vétke nélkül a hasznos ismeretektől örökre megfosztatik és az országnak irtóztató kárával a legügyetlenebb tudatlanságra kárhoztatik.“¹⁾

A „deákos“ tudományok s műveltség mellett figyelembe kell vennünk a centralizáció törekvéseit s a német cultura áldásait is. Dugonics „Vegyes magyar munkái“-nak kéziratában találtam egy költeményt, mely az idegen áramlatokkal szemben eléggé jellemzi a veszedelem tudatával bíró lelkek hangulatát:

Jer Magyar! Sírj velem;
Gyászoljad szüntelen
Hajdani voltodat,
Mostani sorsodat.
Mi valál? Gondold meg,
S mint veszett népünk meg!

Németnek mért hittél?
Tőle sok kárt vettél.

Ah, hol van hazádért,
Szép szabadságodért
Gerjedező szived? . . .

Nyakadon a német,
Lesi életedet,
Fojtja szabadságod,
Rontja tartományod,
Feji erszényedet,
Kiszopja véredet,
Fényedet torkolja

Neved marcangolja —
Szenveded ezt?

Ha van még benned vér
S szíved hazádért vér:
Gyullaszd fel lángodat,
Hamvas parázsodat;
Ne engedd nevedet,
Dicső nemzetedet
Sárba tapodtatni,
Csúful rongáltatni.
Még van idő!

Igaz perért fáradsz,
Sajátodért izzadsz,
Ne félj az árnyéktól,
Remegő páráktól.
Magyarok Istene
Reménye s mindene
Igazságot szeret:
Megsegít tégedet,
Merj! s boldogulsz!

Csak hogy az ily hangú költemények megmaradtak az asztalfiók számára, vagy legfőlebb néhány írott példányban forogtak közkézen: nem volt hirlap, mely azokat közzé tehetné volna vagy ha igen: úgy a censura, mely Magyarországon sokkal szigorúbban működött, mint Ausztriában, majd elbánt volna velök és szerzőikkel egyaránt. Az írónak tehát, ha jó törekvéseivel nem akart rögtön hajótörést szenvedni és sikerét sem akarta kockáztatni: óvatosnak, körültekintőnek kellett lennie s ha esetleg oly messzeható céljai voltak, mint Dugo-

¹⁾ Karácsonyi Ch. Ince életrajza a „Példab. és Jelesm.“ előtt XXIII.

nicsunknak: az irodalmi lelkesedés mellett multhatatlanul szükséges volt egy kis diplomatikus ész is, mely az eszközök megválasztásában kellő tapintatossággal járjon el. Dugonics ép oly ügyesen megszámolt a viszonyokkal, mint saját magával. Származása, tehetsége, hajlamai s a nemzeti válság szomorú képe egykép arra ösztönözték őt, hogy az őserőhöz, a néphez szálljon alá, hogy ezt ébresztgesse, mert ha egyszer a nép szeméről lehullt a hályog: bizonynyal látni fog az egész nemzet. Segíteni akart a tömeg fogyatkozásán s evégből „minden más plánumokat félretévén, tulajdon erejéhez nyúlt s magyar könyveket írt, pedig a köznép számára s izlésére; mivel gondolta, hogy ha az egyszer a mulatságos könyveket megszereti, majd a hasznosabbakat is előveszi és a szükséges világosodásra s kiderülésre vezető hasznos ismereteket gyűjtögetni fogja.“¹⁾ És e „mulatságos könyvek“ sokkal többek voltak, mint egyszerű szórakoztató olvasmányok, mert főcéljuk nem az volt, hogy a népet szórakoztassák, hanem hogy megismertessék korá és helyzeté veszedelmeivel s ezekkel szemben visszahatásra, ellenállásra izgassák. Látuk, hogy Dugonics irányművei, ezek a nagy nemzeti költemények s a költészet áttetsző homályába vont allegóriák, mely könnyű szerrel menekültek ki a censura körmei közül, mert ugyan ki gondolta volna Bécsben, hogy „Etelka“ — az Árpád korabeli történet — míg egyrészt a magyar nemzetet régi dicsősége felséges napjaira emlékezteti, másrészt keserűséggel, utálattal töltheti el a jelen iránt, melynek „kalapos királya,“ szívtelen, cselszövő tanácsosai, udvari ármányai stb. mind ott szerepelnek az ezer év előtti események széles keretében? Ki gondolta volna azt Bécsben, hogy egy-egy regénnyel, minő az „Arany perecek“ „Szerecsenyek“ „Jolánka“ jelentékeny hatás, általános rendkívüli siker szövetkezik? Ime, Dugonics minden fölösleges s terveinek legfőlebb csak ártható lárma nélkül, óvatosan, de biztosan halad a maga útján, munkáit minden akadály nélkül viheti ki a censura asztaláról s adhatja át közönségének; játszva s azért mégis komolyan mutatja meg neki a régi dicsőség s a magyar élet kincseit „oly felfogásához mért gyönyörködtető alakban s oly állhatatosan egyetlen célra irányzott törekvéssel, hogy az eredmény nem lehet egyéb, mint egyetemes felbuzdulás az eredeti sajtóságok megőrzésére s közrészvételre a nemzeti érdekek iránt.“²⁾

S (ez teszi) őt a népies irány öntudatos megkezdőjévé s az úgynevezett népies iskola megalapítójává; ez és szerencsés érzéke, mely a nemzeti szellemnek, hi nem is művészi, de minden eddigi formánál megfelelőbb formát talál s messze terjedő körre hat vele. Mert a mi a körmönfont magyarságot s példa-

¹⁾ Karácsonyi Ch. életrajza.

²⁾ Greguss. Pesti Napló. 1854. 1291 szám.

beszédes nyelvet illeti, Baróti Szabó Dávid méltó versenytársa lenne¹⁾ csakhogy Baróti még „Kisded Szótárának“ szavait is betűrendes hexameterekbe szedi („Alkalom, ámolgyással, aprósodom, árbo, alattság!“) annál kevésbé van érzéke a költészet terén a modern, vagy nemzeti formák iránt Dugonics ellenben céljai elérésére nagyon jelentékenynek és fontosnak tartja a megvetett „formát“, Virgilt, és Homéert is rímessé teszi, majd a prózai eposzhoz, a „regény“-hez pártol, hogy e tetszetős forma segítségével munkáinak olvasóközön-séget teremthessen és sikert biztosíthasson. Megnyerte mindkettőt.

A mi műveinek értékét illeti, itt pusztán irodalomtörténeti, vagy épen csak szorosan szépészeti mérvvel be nem érhetjük. Értékök valódi mérve szigorú s elválaszthatatlan összefüggésben áll ama korrallal, melynek a népet, a nyelvet, az erkölcsöket kell először megmentenie, hogy alapot teremthessen a jövő irodalom számára; melynek a kezdet óriási nehézségeit kell először legyőzni, hogy lehetővé tegye a későbbi diadalokat, a haladást és virágzást. És így Dugonics dolgozatai, a szépirodalmiak ép úgy, mint a tudományosok, a szó legteljesebb s legnemesebb értelmében irányművek, melyek mint láttuk, irányuk céljának tökéletesen meg is feleltek. Ha Dugonicsnak külön tudós szakmát akarnánk kijelölni — írja egyik bírálója — azt mondhatnók, hogy ő magyar régiségbuvár; de olyan, ki archaeologiai kincseit nem holt ismeretekként gyűjti és őrzi, hanem azokat, mintegy aprópénzre váltva, közforgalomba bocsátja s közvetlenül a valóságos életre alkalmazza. Az emberek azt hiszik, hogy csupán gyönyörködnek Dugonics munkáiban, pedig többen tanulnak belőlök, mint a mennyit a népszerű olvasmányok legpéldásabb gyűjteményeiből tanulhattak eddig. Regényeket gondoltak olvasni s fogékonyságot nyertek a nemzeti élet minden nyilatkozata, minden árnyalata iránt. A nemzetietlen, idegen befolyás ellen a magyar nemzeti visszahatás szelleme soha és sehol addig oly határozottan és hathatósan nem hallatta tiltakozó szavát, mint Dugonics műveiben. Töretlen úton járva, gazdag szellemével és bő ismereteivel gyakran oly balútkra is tévedt, melyeket a mai kritika már épen nem helyeselhet, de ennek oka részint abban rejlik, hogy „a ki kezd, könnyen téved“, részint Dugonicsnak egy oly egyéni sajáttságában, melyet jobban esik erénynek mint bűnnek nevezni: erős és óriási magyar nemzeti érzületében. Ő lángbuzgalmában mindent magyarrá szeretett volna átbüvílni; ebből a buzgalomból támadnak legnagyobb irodalmi tévedései; innen a körülöttünk levő idegen fajok elleni gúnnyai, gyűlölete, megvetése. De azért mégis csak részben osztjuk Toldy Ferenc ítéletét²⁾ s midőn elismerjük, hogy „történeti álmódoszásai sok hamis nézetet tápláltak“

1) Arany János „Baróti Szabó Dávid“-ról a „Koszorú“-ban, 1864. I. 555. l.

2) „M. írók életrajzai“ 31.

ugyanekkor nem tartjuk vétkének, ha „nemzeti túlbuzgósága kelle-
ténél több önbizalmat gerjesztett a népben.“ Igazi visszahatás ép
úgy nem maradhat túlságok nélkül, mint nem egy forradalom, s hol
van a világon haladás, előretörés, tudomány, melyet nem előztek
volna meg tévedések? Végre, hogy Dugonics „zordon ízlése a né-
piest a póriással azonosította s ez irányú hatása az irodalmon,
kivált a népies iskolán, huzamosan megismerszett —“ szintén ter-
mészetesnek látjuk, sőt még képzelni sem tudjuk, hogy a népies
irodalmi iskolák, bárhol a világon, egyszerre oly tiszta nyelven szó-
laljanak meg, mely nyelvnek aztán további átszűrődésre s tisztá-
zásra ne legyen szüksége. Ha azt állítják, hogy a természetben
nincs ugrás s e tétel igazságát elfogadjuk: úgy egészen törvény-
szerű, természetes és következőes folyamatnak kell látnunk azt is,
hogy minden dolog csak a fejlődési rendszer egymásra következő
fokain át emelkedhetik valódi virágzására. Az igazságos kritikának
nem szabad erről megfélekednie és nem szabad megfélekednie a
mellék-körülményekről sem, midőn nyilván látható, hogy a művelt-
ség alsóbb fokain, nyersebb ízlés, erkölcsök és szokások mellett,
ezek tíkire, a nyelv sem lehet oly homálytalan mint szelidebb mű-
veltségű, verőfényesebb s boldogabb időkben. Bármily lángelme ra-
gadta volna kezébe akkor a népies nyelvet azzal a nagy gondolattal,
hogy irodalmi nyelvvé tegye: ép úgy vegyítette volna az aranyat a
salakkal, mint Dugonics, mert végre is, korából nem szakíthatta ki
magát, s hogy azt egy egész századdal túlszárnyalja: istennek kellett
volna születnie. Ezért nem lehet hát rosz néven venni, hogy nyelv-
vében a népiest a póriással vegyítvén, ez irányú hatása a népies
iskolán huzamosan megismerszett. A népies nyelvnek keresztül kellett
élnie a természetes fejlődési időszakokat, hogy az lassanként egy
Petőfi és Arany nyelvvé tisztulhasson.

Dugonics irodalmi működésének s munkái értékének megíté-
lésénél tehát szigorún szemünk előtt kell tartani ama kort, melynek
számára írt, dolgozott, s ha ezt megteszszük, ha az a kor, a maga
társadalmával, ízlésével, erkölceivel, szokásaival, mint történelmi
háttér áll e művek mögött: úgy lehetetlenség nem látnunk, hogy
irodalmi újjászületésünk alkalmával Dugonics volt a nemzet legha-
talmasabb ébresztője. S munkáiban a magyar érzés- és gondolko-
zásmódnak leghuzgóbb, legszerencésebb érvényesítője s így amellet,
hogy az irodalomtörténetben kiyáló helyet foglal el, működésének
s hatásainak egésze egyik szép lapját fogja tenni mindenkor a ma-
gyar művelődés-történetnek is. Ez az ő el nem vitatható, mara-
dandó értéke.

A mi végül tágasb értelemben vett hatását illeti: ez ál-
dásos és gyümölcsöző volt mind az irodalomra, mind a nemzetre
nézve. Inkább szerették őt, mint bámulták és boldog az az író, a kit
szeretnek! Munkái legnagyobb részének megjelenésénél mindig fel-

hangzott a nemzet tapsa s mindig akadt egy-egy szép lélek, kifejezést adva a hálának, mely a nagy közönség fogékony szívét eltöltötte Dugonics iránt. Így énekelte meg őt egy honleány a „Hadi és más nevezetes történetek“ hasábjain,¹⁾ gyarló nyelven, de annál tisztább lelkesedéssel zengve róla, hogy —

Mikor fejünk felett tekerge a felhő,
Nem vala szivednek akkor akadály,
Nem vala a homály nagy lelkednek gátja.

— — — — —
Te valál nyelvünknek egy oly jó őrzője,
Annak senyvedtében egy gyors térítője,
Aranytollú szárnynyal felékesítője,
Elmuló időkre messzeröpítője!

A „nagy“ Dugonics nevét a „hív“ Csokonai is felvette lantjára²⁾ s „halhatatlan“ érdemeiről bőven emlékezve, végül mély hálával mondja:

A magyarok kegyes Istenét imádtam,
Hogy ily magyar szívű hazámfiát láttam!

„Jolánka“ második kötetének elején is találunk egy hexameteres magasztalást Bozóki tollából, a ki Ámor istennővel koszorút küldet Dugonics számára s e koszorúhoz ily szavakat intéz:

Érdem közt őszült hajaim mosolyogva lebegtesd
Kis levelid. Játszon csöndes szellőcske körülted,
Záloga légy lelkem nagy tisztelőtének előtte
Arról: mely buzgón visélem szívembe bevésve
Érdemit, a ki először adott oly isteni mozgást
Nemzeti lelkünknek, hogy (mennyi szent eredettel
Díszes múzsáink esküdvén össze) hanyatlott
Nyelvünk egy pillanat alatt megelőzte azon nagy
Nemzeteket, melyek (nézvéen megvetve felénk le)
Századokat vélték nyelvünk közt lenni határnak!

Egyik volt tanítványa, Bebesy Ferenc főhadnagy Dugonicsnak 1811-ben tőle ajándékban kapott arcképére ezeket írta: „Dugonics! a te homlokod, a hol az a nagy ész elrejtve lakozik, minden szóért, melyek azokba írva vannak, csókot érdemel! Te vagy még azon régieknek lelkéből szakadott derék unokák közül egyik, a ki azoknak érdemeiről hangzol a mi időnkben is. Téged méltó, hazádhoz s nemzetedhez vonzó nagy szeretetedért és azoknak javokért szüntelen folytatott fáradhatatlan szorgalmasságodért igaz hazafinak mondani!“

Kazinczy, a ki különben nem nagyon szerette őt, emlékirataiban³⁾ néhány sorral érintvén Péczeli „képzelhetetlen sietéssel irkált könyveit“ így folytatja: „Másodika azoknak, kik nagy szerencsével

¹⁾ 1791. IV. 410. lap.

²⁾ E hosszú dicsőítő költeménye Dugonics „Szerecsenek“ című regényének második kötetében jelent meg 1798-ban.

³⁾ „Pályám emlékezete“ 102.

hatának a masszára, Dugonics vala, s ez már nemcsak az extenziót, hanem az intenziót is tévén célul, míg Péczeli csak az elsőbbit. Maradjon örök áldásban emlékezete! Neki senkisé meg köszöné meg a mit adott, legalább nem a nemzet nevében, de hányan keresztelték lánygyermeküket Etelkának! Az közhála vala.“

Igen! az közhála vala, a szeretet legőszintébb, leggyöngédebb nyilatkozása s ezen kívül, mint e munka folyamában láttuk, még sok más elismerésben is részesült Dugonics, melyeket úgy látszik Kazinczy — magasabb légkörben mozogva — nem vett észre. Munkáinak rendkívüli kelendősege elég tetszés s a tapsok, melyekkel azokat fogadták, elég hangzatos köszönet volt a nemzet részéről. Dugonics megfélekedezésnek, hálátlanságnak tartotta volna elmondani Kazinczy panaszát, mert ha valakinek, úgy neki csakugyan semmi panasa sem lehetett a közönségre, a nemzetre. Sikerével, hatásával teljesen meg volt elégedve, sőt büszke volt rá, mert ez egy valóban látható tény s nem a képzelődés hazugsága volt. A társadalom egy új rétegét emelte ki ő a homályból s ennek szeretetét osztatlanul is bírta mindvégig. A célt, melyet maga elé tűzött, elérte: nem elég boldogság-e ez s hány író dicsekedhetik vele? Aggódo szeretettel, remegve gondol nemzetére s majdnem imaszerűleg sóhajt fel: „Én pedig, mielőtt hamvaim béessenek, kérem a magyarok Istenét, engedje azt megérnem, hogy országunkat régi virágjában láthassam!“¹⁾ S ha régi virágjában — úgy, a hogy ő merész hazafias álmaiban tán képzelte — nem is láthatta; de látta felpezsdülni, újra élni, vívódó, átalakító forrongások közepette megindulni büszkén a nemzetet, látta haladni reményektől ragyogó, rózsás jövendőök felé s Mózesként, könyes tekinteteket vehetett az ígérlet földére, mielőtt végső álomra zárta volna szemeit. Így élni s így halni oly boldogság, mely keveseknek adatik meg, oly fényes pálya, melyet befutni mondhatatlan élvezet és dicsőség.

S hatása nem csak a nemzetre volt áldásos, de gyümölcsöző az irodalomra nézve is. „Etelka“ nyelve annyira újnak és bájosnak tetszett, hogy a két kötet regényből Georch Illés azonnal egy harmadik könyvet készített, mely „Etelkából kiválogatott remekje a helyes magyarságnak“ címmel 1800-ban, Pozsonyban látott napvilágot. Így a népies nyelv megzendítésével az irodalomban, csakhamar egy kis kör alakult, mely a Dugonics által jelzett úton tovább haladt. Utódai — „Ulisses“ alexandrinusainak s a közönséget hódító regényeknek közvetlen hatása alatt, — regényesítik magát az eposzt is. Könyi János (1779) átdolgozza népies nyelven a Zriniászt s hadi-regénynek nevezi; P. Horváth Ádám népdal-gyűjtéssel foglalkozik, ezeket szerencsésen utánozva s Hunniásában (1787) ügyes, könnyű versekkel énekl meg Hunyadi János nagy korát; Etédi

1) Arany perecek előszava,

Márton „Magyar Gyász“ címmel a mohácsi veszedelemről dalol, a közönség „Scytha király“-ának regényes verseit is tetszéssel fogadja; Pócs András „Szénai Lucretiá“-ban verses regényt nyújt, könnyű előadással, érdekes és pikáns részletekkel; majd feltűnik a láthatáron Gvadányi József gróf, lovasgeneralis, az ő magyar viselet, életmód és egyszerű erkölcsök kedélyes énekese, ki gúnyos verses regényeivel a „Falusi nótáiuossal“ és „Rontó Pállal“ hatalmas versenytársa lesz Dugonicsnak a népszerűségben. Ez elősorolt írók jobbára mind Dugonics körül csoportosulnak s kisebb-nagyobb mértékben valamennyien ragaszkodnak annak irányához: történeti vagy költött tárgyakat énekelnek meg, regényes formában, nemzeti érzülettel s népies, vagy ehhez legalább is nagyon hajló, könnyed nyelven. Művészi formáról azonban még mindig nem lehet szó; ez a kor még jó ideig a küzdelmek, forrongások, habozások és kísérletek kora. Az irodalmi iskolák átveszik egymástól az alakokat. A francia iskola tagjai közül többen megkísérik a classicai iskola nyelvfinozó s ízlés-nemesítő verselés-módját követni; viszont a classicai iskola tagjai többször használnak nem-classicai alakokat, sőt akadnak olyanok is, kik rímeltetik a hatosokat és ötösöket; míg a népies iskola későbbi művelői közt ott látjuk Fazekas Mihályt népies és tréfás tartalmú elbeszéléssel, a „Ludas Matyi“-val, (1817) mely classikai versalakban, hexameterekben van írva!

De mindegy! A hol mozgalom van, ott életnek is kell lennie. E zavar termő és teremtő anyagokat hullámoztat árajain: a mi salakos, majd kipusztul belőle! Csokonai lángelméje már kiemeli, fennén ragyogtatja a népies nyelv gyöngyeit, s ezekkel felszállnak a mélyből a tisztultabb népies alakok is. És utána új küzdelmek, az eszmék és gondolatok mind messzebb-messzebb gyűrűző háborgásai után megjött a színpompázó, dús, teljes virágzás kora! Az első lépés nyoma már alig látszik a küzdter homokján, a hír szelöje alig zengi már a kezdők nevét; ama nemesen buzgó erők hatásokká váltak, e hatások új harcok szülőivé, régi eredmények új okokká, s egykori erények, tévedések immár az irodalom fényes diadalává!

Így terjed, bár közvetve, Dugonics irodalmi munkásságának hatása messze időkre; távolba vesző korából — jelenünkig, s erősen meg vagyunk arról győződve, hogy midőn így ítélünk fölötte, csak igazságszeretetünk szavára hallgattunk s csak ama hálának tetünk eleget, mely kell, hogy a késő utód lelkét betöltse, hazája multjának valódi jelesei iránt.

Midőn tehát műveit részben a multnak, részben (mint irodalom- és művelődéstörténeti kincseket) a történésznek, nyelvbúvárnak s íróknak hagyjuk örökölni: ugyanekkor legyünk rajta teljes erőnkkel, hogy a szellem, mely Dugonics munkáit belengi, mely oly ter-

mékenyítően hatott népünk érületére, életére s oly dicső győzelmek szülője lett — ne hagyjon el bennünket egy pillanatra sem; maradjon irodalmunk és közéletünk iránytűje mindvégig, mindörökké!

ENDRŐDI SÁNDOR.

B. EÖTVÖS JÓZSEF KÖLTŐI JELLEMZÉSE.

II.

„A nővérek“ című regényével kezdem meg e nemű munkásságát, s illetőleg folytatom Eötvös jellemzését. — Teljes egészében úgy tűnik fel e regény, mint egy hibás szerkezete folytán összedőlt épület. Hiányát tartalmában is felmutatom.

Ormosyné kertje alatt kis leánya által hordott virágokból koszorút köt csecsemőjének, midőn a gróf váratlanul megjelenván, a parasztlázadás gyors elterjedésének hírével lepi meg. Rögtöni menekülést terveznek. Gyalog kellén mennie a grófnőnek, csecsemőjét, a lázadás elmúltáig Kerékhegyen lakó nényéhez vonuló dajkának adja át; ki, magának mondhatja, mert nénye nem tudta, hogy fiacskája meghalt. Erdőszüknél megállnak, s a közeledő parasztlázadás elöl a szénapadlásra bújnak. Ezek a kis gyermek által okozott zajt csak recscsenésnek vélvén, feltekintnek a felvezető létrán, de kutatást nem indítanak. A gróf, nejével s a kis Margittal menekül, s a dajka is az ez idő alatt megérkezett falu harangozójával. A lázadás elmúltával Ormosy és neje a gyermeket többszörös fáradságtalan kutatás után sem találván fel, egymás iránt mindinkább hidegülnek. Ormosyné, mert férjét vádolja magában a gyermek elvesztésével; Ormosy, mert nejét vigasztalhatlannak látván, szerelmén kétkedett. Utazásban keresnek szórakozást, s ez alatt Ormosy meghal. Az özvegy grófné, keservei színhelyére többé vissza nem akarván térni, egy dunamelléki jószágán levő kastélyát igazíttatja ki Farkas Máté falu lelkésze által; ki szintén oda költözik, cserélve az ottani lelkeszszel, csak hogy azok körében végezhesse életét, kik között oly boldog időket töltött. A grófné megérkezvén, Margitja a Galambosné Mariska unokájában játszótársat kap, kivel idők folytán a legszorosabb barátságot köt. Nevelését sok ügyyel-bajjal Farkas Máté s a grófné vezetik; most pedig felnővén, a házasságról is együtt terveznek. Ily tervezgetésekbe merülve beszélgetnek, midőn hirtelen zápor keletkezik, a grófné legnagyobb aggodalmára, s Farkas Máté a sétából még haza nem tért leányok után megy. Farkasnak a grófnéval folytatott beszélgetése alatt Mariska, Margittól folyton kértve